

ВОНИ БУЛИ УЧНЯМИ КРЕМЕНЦЯ

Назар БАГНЮК

(Закінчення. Початок у номері 1-6)

Ефективною була система практичної професійної підготовки вихованців. Упродовж перших двох років функціонування навчального закладу при ньому відкрили дві професійних школи: школу землемірів (по-нинішньому – землевпорядників), що для аграрного характеру Волинського краю було особливо важливим, і школу механіків, яка готувала необхідних фахівців для місцевих економічних потреб (проектування і будівництво доріг і мостів, дамб і млинів, виготовлення сільського господарських знарядь). З цього видно, що програма школи механіків виходила за рамки звичайного розуміння механіки, а поширювалась на проектування, будівництво, водне господарство, на засоби обслуговування сільського господарства, в тому числі на переробку сільгосппродукції. Особливістю школи землемірів було те, що вона фінансувалась царським урядом, і це зобов'язувало її випускників мінімум два роки відпрацьовувати затрачені державою кошти у відповідних структурах (на фаховій посаді землеміра у повітовому чи губерньському управлінні). Школа механіків фінансувалась за рахунок місцевих коштів, тому її випускники мали більшу свободу вибору місця роботи, але тільки у погодженні з місцевою владою. Потрапити на навчання до цих шкіл було досить складно: це можна було зробити тільки після чотирьох років навчання у гімназії чи після закінчення повітової школи. Існувало обмеження віку: 15 – 20 років. Враховувався також відповідний фізичний і моральний стан, що треба було підтвердити довідкою про стан здоров'я та подати рекомендацію щодо власної моральної поведінки. Та на цьому випробування не закінчувались: після піврічного навчання влаштовували селекційний екзаме́н, під час якого визначали, в якій мірі майбутній фахівець засвоїв ази своєї професійної науки, і при недостатньому рівні його відрахували зі школи. Після закінчення школи майбутні землеміри складали підсумковий екзаме́н, а випускники школи механіків захищали дипломну роботу, що полягала у виготовленні моделі відповідної машини чи іншої технічної конструкції. Кращі моделі зберігались у навчальному кабінеті як взірці для наступних поколінь учнів. Як бачимо, у підготовці сучасних студентів технологічних спеціальностей помітні сліди та вплив навчальної методики двохсотлітньої давності: фахові підсумкові екзамени, моделювання, захист дипломних робіт. Так і хочеться зробити висновок, що студент – категорія вічна, а його доля невіддільна історичним і соціальним змінам.

Крім потужного інтелектуального впливу наставників, учні Волинської гімназії, а потім і ліцею, поповнювали свої знання, розширювали науковий і громадянський світогляд участю в різних формах позанавчальної діяльності. В гімназії діяло «Товариство молоді Волинської гімназії», яке згідно зі Статутом організовувало заходи, спрямовані на духовне вдосконалення гімназистів, на розвиток їх талантів, насамперед літературного хисту через «написання віршів і прозових творів». Діяв також гурток «Товариство тих, хто вправляється у правильному мовленні і писанні», який іще називали «Товариством друзів наук у Кременці». Зібрання цього гуртка проходили по п'ятницях. Там гімназисти – члени «Товариства...» – читали власні твори, оприлюднювали наукові реферати, вели дискусії. Навіть є згадки про таємну учнівську літературну організацію. Не була оформлена організаційно, проте активно здійснювалась творча мистецька робота: гімназисти навчалися музики та співу, танців і малювання – і робили це не стільки для самих себе, скільки для поширення цих видів мистецтва серед місцевого населення. Вони співали у хорах, давали світські концерти, забезпечували музично-хорову складову богослужіння, влаштовували аматорські театральні вистави, брали участь у художніх плеєрах. Є інформація про те, що вручені за свою мистецьку діяльність кошти гімназисти передавали вбогим громадянам міста. Тадеуш Чацький започаткував «Педагогічне товариство», до якого залучалися старші гімназисти і яке було покликане підготувати випускників гімназії до виконання функцій домашніх вихователів. Діяло «Товариство юнаків Волинської гімназії», Статут якого підготував також особисто Т.Чацький. Кілька років існувало «Товариство друзів науки», в рамках якого викладачі та старші гімназисти читали лекції для учнів гімназії та для мешканців міста. Функціонувало «Товариство добротності», члени якого займалися філантропічною діяльністю, зокрема допомагали матеріально найбіднішим учням гімназії, насамперед тим, які завершували навчання і вступали у самостійне життя, та не мали належних засобів для життєвого старту. Це товариство складалось виключно з учнів гімназії. Участь гімназистів у різних формах позанавчальної діяльності, залучення їх до громадських добровільних товариств сприяли розширенню світогляду молодих людей, підвищенню соціальної активності, формуванню громадянської позиції.

Волинська гімназія і ліцей у Кременці, за задумом їх творців, були освітніми закладами, орієнтованими на навчання дітей і молоді – вихідців із широких верств населення, в тому числі і з незаможних родин. А щоб здібні діти із соціальних «низів» могли навчатись у відриві від домашнього середовища, їм необхідно було створити певні умови (житло, харчування, побутове забезпечення) на час перебування у

(до портрета учнів Волинської гімназії 1805 – 1819 рр.)

гімназії. Тому керівництво навчального закладу взяло курс на організацію конвіктів – своєрідних учнівських малочисельних (до 10 чоловік) гуртожитків у приватних будинках під наглядом педагогів-вихователів. До речі, Т.Чацький не був прихильником масштабних (багаточисельних за складом мешканців) гуртожитків при навчальних закладах. До цих конвіктів приймалися тільки діти з Волинської губернії за квотою не більше 3 чоловік із повіту. Причому на повне утримання у конвікті (проживання, харчування, білізна, побутово-комунальні послуги, лікування) зараховувались відмінники навчання і бідні учні з парафіяльних шкіл. Такі конвікти (фактично приватних гуртожитків) у перший рік заснування гімназії було тільки 4, через п'ять років – 23, а в 1812 році – 45. Конвікти користувались популярністю серед батьків – і вони намагались утримати місце у фондовому, тобто безкоштовному (оплачуваному освітянським керівництвом або з пожертв багатих людей) конвікті, що було досить нелегко за браком місць і необхідністю підтвердити потребу в конвікті відповідними документами, в тому числі про матеріальний стан сім'ї. Це вже тоді породжувало явище протекції – предтечі сучасної корупції, коли відповідну послугу отримували після втручання (поза законом) впливових осіб або елементарним підкупом відповідних посадовців. Таким чином, сучасна корупція – це ніяка не інновація, а давно забуте і тепер дещо перелицьоване, вигідне для окремих людей порушення закону чи норм співжиття. Проживання учня у конвікті давало йому одну, дуже важливу і перспективну вигоду: за умови успішного під час 8 років безоплатного навчання такий конвіктовий випускник гімназії обов'язково 10 років працював учителем народної школи і

після цих 10 років отримував особисте шляхетство, тобто перехід у соціальний статус шляхтича, а після наступних 10 років учительської праці у статусі особистого шляхтича отримував право на спадкове шляхетство, тобто шляхтичами ставали і його нащадки. Для дітей із багатих сімей існували вільні, тобто платні, конвікти. Причому для гарантії якісного обслуговування та забезпечення повного комплексу послуг зі сторони власників житла гімназисти оплачували проживання у конвікті на весь навчальний рік наперед. Крім цього, вони оплачували частину навчальних послуг у межах самої гімназії, наприклад вивчення деяких додаткових предметів (хореографія, фехтування, музика, малювання, верхова їзда).

Об'єктивність вимагає зауважити, що поряд із позитивними змінами, які несли організаційні, а потім і реформаторські заходи Т.Чацького і Г.Коллонтая, в освітній системі зберігались негативні тенденції. Насамперед залишився недоторканим становий характер освіти, що затруднювало доступ до навчального закладу представникам незаможних мешканців краю. Становлення та функціонування шкільництва взагалі перебувало під польським впливом і не враховувало інтересів українського населення та національної культури. Поряд із процесами колонізації розгорталась русифікація культурно-духовного життя, в тому числі системи народної освіти. Склалася суперечлива ситуація, в якій найбільше страждали соціальні «низи»: з одного боку, царські чиновники сприяли польським освітнім діячам у реформуванні освіти на Заході імперії, а з іншого, розуміючи небезпеку посилення польського впливу на освітні процеси, бачили в цьому загрозу російському самодержавству і православній вірі, намагались не тільки обмежити, а й перешкодити освітньо-організаційній активності представників польської освіти і культури. Росіяни турбувались про духовну безпеку російського самодержавства, а поляки – про збереження духовного впливу на заході Російської імперії. Внаслідок цього постраждала українська культура та українське шкільництво зокрема. Вони втрачали свої самобутні національні риси і змушені були адапту-

ватись до тогочасних політичних, економічних і соціально-культурних умов краю. За такого протистояння російських і польських тенденцій і намірів у царині освіти страждали учні – представники інших національностей, головним чином української. Це не зафіксоване, але реальне історичне правило: формат і якість вирішення проблем нинішнім поколінням відображається на долі, характері та якості життя його нащадків. Особливо чітко це правило працює в системі освіти, де наставники закладають основи майбутнього своїх вихованців. Воно дало себе знати і в період Волинського ліцею – наступника гімназії – та інших навчальних закладів, що прийшли їм на зміну. Їх усіх об'єднувала спільна ознака: навчати і виховувати молоде покоління, якому доведеться вирішувати проблеми, породжені і не вирішені наставниками.

Незважаючи на те, що Волинська гімназія офіційно вважалася загальнодоступним навчальним закладом і на це орієнтувались її засновники, становий характер формування контингенту учнів подолати все-таки не вдалося: цей контингент в основному формувався із дітей шляхетських родин, заможних міщан і духовенства. Найменше були представлені діти селян. Вихідці з місцевої шляхти складали 90% всієї кількості гімназистів. Це були діти із збіднілих шляхетських сімей, притому настільки збіднілих, що багатьом із них не вдавалось закінчити навчання через матеріальну скруту родин. Царський уряд вважав, що селянські діти, навчаючись із дітьми шляхетського походження, негативно впливають на них, тому до навчальних закладів насамперед слід зараховувати вихідців із «вільних станів». Це фактично стало офіційною вказівкою щодо обмеження доступу до освіти представників соціальних «низів» і впливало на соціальну структуру контингенту кременецьких гімназистів у сторону її недемократичності. Такий підхід підтверджується тогочасною статистикою: на Волині 1 учень припадав на 21 шляхтича, на 67 міщан і аж на 4,8 тисячі селян. На жаль, це співвідношення стосувалось і Волинської гімназії.

Всі організаційні заходи, успіхи у структуруванні та творенні, упущення та невдачі у становленні нового освітнього закладу в Кременці мали безпосередній вплив на долю і життєві перспективи тих, для кого Волинську гімназію заснували, і для молоді Південної Волині в першу чергу, а також для юнацтва прилеглих до Волині регіонів. У наступні після випуску роки колишні гімназисти у повній мірі користувались можливостями, які надавали знання та навички, здобуті під час навчання. Проте були і нереалізовані можливості, бо, за задумом засновників, учні повинні були отримувати значно більше знань і фахових навичок, аніж це відбулось із причини несприятливих обставин. Насамперед ідеться про нереалізовані плани щодо відкриття при гімназії лікарської школи з вивченням хірургії, акушерства, фармації та ветеринарії. У цьому випадку після чотирирічного навчання гімназист отримував би патент лікаря, дійсний для Волинської губернії, а продовживши навчання у Віленському університеті, мав би повноцінний диплом, дійсний для всієї Росії. Однак через супротив керівництва Віленського університету, що був керівною структурою навчального округу, та фінансові проблеми кременчанам вдалось затвердити тільки спеціальність шкільного лікаря з вивченням гігієни, санітарії і частково ветеринарії. Не зміogli засновники гімназії відкрити повноцінної агрономічної школи, де мали готувати агрономів, огородників, садівників і лісівників, хоча для цього були всі матеріальні підстави і потреба регіону в таких фахівцях. Головною перешкодою для реалізації згаданого задуму знову став брак фінансування. З цієї ж причини не була організована школа гувернанток, хоч у ній також існувала гостра потреба.

Сучасна педагогіка оперує таким новітнім терміном, як «соціально-педагогічна підтримка». Суть такої підтримки полягає у створенні умов школярам чи студентам для успішного оволодіння теоретичними знаннями та практичними навичками, повноцінного становлення особистості, входження у систему соціальних взаємин і надання їм допомоги у вирішенні конкретних питань навчального та практично-побутового характеру. Волинська гімназія та ліцей відзначались особливою та ефективною практикою соціально-педагогічної підтримки гімназистів і ліцеїстів. Це насамперед полягало у забезпеченні умов проживання. Діти заможних батьків мешкали при монастирі чи на квартирах учителів з відповідною оплатою. Для інших були організовані конвікти у приватних будинках міщан із доброю репутацією, де забезпечувались належні побутові умови та відповідне харчування. Розподіл стипендій здійснювався таким чином, щоб виключити будь-які привілеї для окремих категорій гімназистів. Основним показником була якість навчання: якщо на стипендію виявлялось кілька рівноцінних претендентів, то переможець визначався за допомогою інтелектуального конкурсу за тематикою вивченого навчального матеріалу. При соціальній підтримці учнів керівництво вважало за необхідне діяти так, щоб гімназисти не відчували різниці між вихідцем із заможної чи малозабезпеченої сім'ї. Це поширювалось і на розподіл стипендій. Діяло правило, згідно з яким батьки із заможних родин на добровільних засадах здійснювали фінансову, тобто стипендіальну підтримку гімназистів із бідніших сімей.